

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης

Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

doi: [10.12681/deltiokms.126](https://doi.org/10.12681/deltiokms.126)

Copyright © 2015, Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουρουπού Μ., & Μπαλτά Ε. (1992). Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 15–28. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.126>

Η ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ
ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ:

Ἡ ἀνάγκη συνολικῆς θεώρησης

Θὰ ἀρχίσουμε τὴν ἀνακοίνωσή μας ὑπενθυμίζοντας ὅτι Ἄνταλλάξιμοι εἶναι κατ' οὐσίαν οἱ ἑλληνορθόδοξοι κάτοικοι τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὅποιοι, μακριὰ ἀπὸ τὴ λαίλαπα τοῦ πολέμου καὶ τῶν βίαιων συνακόλουθων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ὑποχρεώθηκαν νὰ «μεταναστεύσουν» στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης. Ἄναφερόμαστε στοὺς πληθυσμοὺς κυρίως τῆς Καππαδοκίας, Λυκαονίας, Γαλατίας, Φρυγίας, Πισιδίας, Λυκίας, Παμφυλίας, Κιλικίας καὶ ἐν μέρει τοῦ Πόντου, διότι διαφορετικὴ ὑπῆρξε ἡ μοῖρα ὀρισμένων ποντιακῶν περιοχῶν.

Δὲν θὰ σχολιάσουμε τὸν ὄρο «Ἄνταλλάξιμοι» τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν ὑστέρων ἐντάσσει καὶ ἐνοποιεῖ τὶς διάφορες κατηγορίες προσφύγων, πὺν σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς καὶ συνθήκες κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ περιοχὲς τῆς πρώην ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἄπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισαν, καὶ συνεχίζουν ἐξάλλου, νὰ δημοσιεύονται μελέτες σχετικὰ μὲ τὶς νομικὲς ἐρμηνεῖες τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, οἱ ὁποῖες κυρίως ἀναφέρονται στὴν ἐννοια τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς Ἄνταλλαγῆς, φορτίζοντας τὸ θέμα μὲ ἠθικὲς κατηγορίες καὶ ἀξιολογικὲς ἀποτιμήσεις. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε, πρέπει προηγουμένως νὰ προσδιορίσουμε τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τῆς Ἄνταλλαγῆς: Εἶναι οἱ διαδικασίες προετοιμασίας τῆς Ἐξόδου τῶν πληθυσμῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρασίας ἀπὸ τὴν πᾶτρια γῆ καὶ ἡ πορεία στοὺς χώρους καὶ τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς νέας Πατρίδας.

Τὸ ἱστοριογραφικὸ γεγονός

Στὴν ἀρχὴ διεθνολογοί, ἀργότερα καὶ ἱστορικοί, προσπάθησαν νὰ διαλευκάνουν τὶς διεργασίες μὲ τὶς ὁποῖες ἐλήφθη ἡ σχετικὴ ἀπόφαση. Ἄν ὅμως ἡ νομικὴ, ἡ διπλωματικὴ καὶ στὴ συνέχεια ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου ὀδήγησε σὲ ὀρισμένα ἔγκυρα συμπεράσματα γύρω ἀπὸ τὶς

αιτίες και τις επιπτώσεις που είχε ή υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, ή ιστορική έρευνα για το θέμα αυτό ξμεινε θεαματικά πίσω. Η συνολική ιστορική ανάλυση του ζητήματος της Άνταλλαγής συνεχίζει να εκκρεμεί. Η άξιωματική αυτή διατύπωση χρειάζεται έρμηνεία, ή όποια θα μās άπασχολήσει στο πλαίσιο αυτής της άνακοίνωσης.

Στην άπουσία ή την άριθμητική ισχύότητα της ιστορικής προσέγγισης αυτού του γεγονότος —τά άποτελέσματα της, όταν υπάρχουν, άφορούν κυρίως στην περίοδο της έγκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα— άντιπαρατίθεται σωρεία έργων με χαρακτήρα χρονικών και ένθυμύσεων που προσπαθούν να άποτυπώσουν μέσω της προσωπικής μαρτυρίας τη συλλογική μνήμη για τις χαμένες πατρίδες. Δέν είναι ή στιγμή να άναφερθούμε στις αιτίες που δημιούργησαν και τροφοδοτούν ως και σήμερα τη συγγραφική αυτή δραστηριότητα. Ίσως όμως θα άξιζε να σημειωθεί ότι μέσα από τη συγγραφή ιστορικών δοκιμών και μελετών για τις πέραν του Αιγαίου πατρίδες, οι πρόσφυγες, εκτός από τη νοσταλγία και την πικρία τους, δηλώνουν κυρίως την άπώλεια της παλαιάς κοινοτικής τους ταυτότητας¹. Αυτό νομίζουμε ότι είναι και το περιεχόμενο της έννοιας «χαμένη πατρίδα».

Ο ξεριζωμός και ή προσφυγιά, τα τραγικά αυτά γεγονότα ως ανθρώπινη έμπειρία και οι διαστάσεις τους ως τομή στην ιστορική εξέλιξη ενός λαού έκαναν την ιστοριογραφική προσέγγιση της Άνταλλαγής, αλλά και γενικότερα της Μικρασιατικής Καταστροφής, άφενός ιδιαίτερα «θερμή», φορτισμένη συναισθηματικά και ιδεολογικά, και άφετέρου ιδιαίτερα άδραντι απέναντι στις μυθοποιητικές επιπτώσεις των μεγάλων αυτών τραυμάτων —οι λίγες έξαιρέσεις έπιβεβαιώνουν τον κανόνα. Έξάλλου οι επιπτώσεις της μυθοποιητικής λειτουργίας τους φαίνονται στην άναγωγή των «προβλημάτων και των ζητημάτων της έρευνας σε δεδομένα της ιδεολογίας»². Η άναφορά σε παραδείγματα θα μās ξεστράτιζε από το κύριο θέμα της άνακοίνωσής μας. Άς μās έπιτραπεί μόνο να παρατηρήσουμε ότι τελικά ή ιδεολογική ιστοριογραφική φόρτιση, που προσφύγει, στην καλύτερη περίπτωση, σε μιá τυποποιημένη άτιακή ανάλυση (συνήθως έχει μιá μανιχαϊστική αντίληψη για τα γεγονότα και τα πρόσωπα), ή στενά λαογραφική προσέγγιση και ή χρονογραφία με το έξατομικευμένο παράδειγμα, μπορούν να θεωρηθούν τα κύρια χαρακτηριστικά της μικρασιατικής ιστοριογραφίας, ή όποια παραμένει

1. Μαργαρίτα Δρίτσα, «Έτερόχθονες κοινότητες: Ο ένοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον Μακεδονικό χώρο», *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία* (Συμπόσιο για τα 75 χρόνια από την άπελευθέρωση της Μακεδονίας, 9-11 Δεκ. 1988), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 422-423.

2. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Η Έξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας», *Η Έξοδος, τόμος Β΄, Μαρτυρίες από τις έπαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, Εισαγωγή-Έποπτεία: Π. Μ. Κιτρομηλίδη, Έπιμέλεια: Γ. Μουρέλου, Άθήνα 1982, σ. λα΄.

θεαματικά πίσω, παρά τις νέες προσεγγίσεις και νέες μεθόδους που ανέπτυξε τα τελευταία χρόνια ή νεοελληνική ιστοριογραφία για τον 19ο και 20ό αιώνα.

Το ιστορικό γεγονός

Στις εισαγωγικές μας παρατηρήσεις αναφερθήκαμε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα της Μικρασιατικής Καταστροφής και συνεπώς και της 'Ανταλλαγής. Ήρθε λοιπόν ή ώρα να μιλήσουμε για το ιστορικό γεγονός της 'Ανταλλαγής και τις διάφορες κατηγορίες των αιτημάτων της έρευνάς της. Αυτό αποτελεί το αντικείμενο της ανακοίνωσής μας. "Ας μάς επιτραπεί να επαναλάβουμε ότι, ως γνωστόν, άλλο πράγμα είναι ή ιστορία στην όντολογική της διάσταση, άλλο ή ιστοριογραφία με τις έγγενεις, έτσι και άλλως, ιδεολογικές της λειτουργίες και τέλος άλλο ή ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Πρόκειται για τρεις διαφορετικές κατηγορίες που ιδιαίτερα συγγέονται στην προσέγγιση του θέματος αυτού, δημιουργώντας μεθοδολογικά προβλήματα, κατά την άποψή μας, ψευδή. Ξεκινώντας λοιπόν από το ιστορικό γεγονός θα έχουμε την ευκαιρία να επανερχόμαστε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα και στη διαλεκτική τους κάθε φορά σχέση.

"Έχει διατυπωθεί με διάφορες ευκαιρίες ή αναγκαιότητα να βρεθούν οι πραγματικοί αριθμοί των ανταλλαγέντων πληθυσμών και να αποδειχθεί με στοιχεία τό πλειστάκις ειπωμένο από τους πρόσφυγες και άμφισβητούμενο από τους Έλλαδίτες «στην Πατρίδα είχαμε...». "Άλλο τόσο βέβαια διατυπώθηκε ή αναγκαιότητα να απογραφούν ιστορικά τό χρονικό και οι διαδικασίες της Έξόδου, της εγκατάστασης και άποκατάστασης των ανταλλάξιμων. "Όπως και άν χαρακτηρίζεται ή τελευταία σελίδα της ιστορίας του ελληνικού στοιχείου στο έσωτερικό της Μικρασίας: Έξοδος, ξεριζωμός, προσφυγιά, μετακίνηση ή μετανάστευση (κατά τον όρισμό της Συνθήκης), για να έξεταστεί ιστορικά ένα είναι βέβαιο: ότι προϋποθέτει και συνεπάγεται τη διερεύνηση της φυσιογνωμίας των οικιστικών συνόλων, με άλλα λόγια την *πληθυσμιακή, κοινωνικο-οικονομική και πολιτισμική ταυτότητά τους*. "Άκόμη και αυτή ή μελέτη των συνθηκών της εγκατάστασης στον έλλαδικό χώρο έχει άμεση σχέση με τό παρελθόν του οικισμού στη μικρασιατική γή.

Τά αίτούμενα αυτά περιγράφουν τό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις που ύπαγορεύουν τις έρευνητικές μας προσπάθειες. Για να δειχθούν σε πραγματολογικό επίπεδο όσα παραπάνω έθίγησαν, θα τά εξειδικεύσουμε στην περιοχή της Καππαδοκίας, όπως δηλώνει και ό τίτλος της ανακοίνωσής μας. Θα προσπαθήσουμε με άλλα λόγια να παρουσιάσουμε τό φάσμα της θεματολογίας της 'Ανταλλαγής και τη δύναμη και τις αδυναμίες των πηγών, μέσω της περιγραφής τους κατά κατηγορίες. Θα επιθυμούσαμε όμως να τονίσουμε εκ προοιμίου ότι οι σκέψεις που διατυπώνονται με συντομία παρακάτω δέν έχουν σκοπό να έξαντλήσουν την εύρύτητα της θεματικής. "Υποδεικνύουν

περισσότερο μέσα από την πολυμέρεια των πηγών την αναγκαιότητα για τη σφαιρική προσέγγιση του θέματος. Η επιλογή της Καππαδοκίας υπαγορεύθηκε από την πολύχρονη ένασχόλησή μας με τις διάφορες εκφάνσεις της ιστορίας της περιόχρησής αυτής, όπου εμφανίζεται ή σημαντικότερη ποσοτικά και πολιτισμικά παρουσία του ελληνορθόδοξου στοιχείου στην κεντρική Μικρά Ασία³.

Η πληροφοριοδοτική ικανότητα των πηγών

Ι. Θα ξεκινήσουμε άνορθόδοξα: από το υλικό που συγκέντρωσαν οι συνεργάτες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών για τις 81 ελληνικές (32 ελληνόφωνες και 49 τουρκόφωνες) καππαδοκικές κοινότητες. Σε ειδικό κεφάλαιο καταγράφονται οι μαρτυρίες προσφύγων-πληροφορητών του οικισμού για την Έξοδο και την εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο. Αρχίσαμε από την πηγή αυτή γιατί άποτελεί τη μοναδική συστηματική σχετική συλλογή, και ως εκ τούτου είναι έργο μνημειώδους σημασίας και μεγίστης συμβολής στη μικρασιατική έρευνα. Έχει παρουσιαστεί ο τρόπος και η λογική που διέπει τη συλλογή του υλικού αυτού και είναι σ' όλους λίγο-πολύ γνωστές οι κριτικές ή καλύτερα οι επιφυλάξεις που έμμεσα έχουν διατυπωθεί για την πληροφοριοδοτική του ικανότητα.

Σ' ό,τι αφορά στο θέμα μας, το υλικό⁴ αυτό είναι το μόνο πού, όπως

3. Η παρούσα ανακοίνωση εντάσσεται στο πλαίσιο μιάς έρευνας που ξεκίνησε πριν από δύο χρόνια και βρίσκεται εν εξελίξει. Πρώτη φορά παρουσιάζεται δημόσια. Στόχος της σε πρώτο στάδιο είναι ο έντοπισμός και η καταλογογράφηση των πηγών της ιστορίας των ελληνικών καππαδοκικών πληθυσμών. Η παλαιότερη καταλογογράφηση των κοινοτικών και εκκλησιαστικών καταστάσεων του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Βλ. Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, «Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 2 (1981), σσ. 221-241, και Ευαγγελία Μπαλτά, «Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 7 (1988-89), σσ. 201-246) —τά περισσότερα έχουν καππαδοκική προέλευση — υπαγόρευσε την έκπνση του αναλυτικού καταλόγου των 267 καππαδοκικών κωδικών του πρώην Ταμείου Άνταλλαξιμών Περιουσιών, που σήμερα φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αναλυτικά: Νέβσεχιρ 30, Σινασός 26, Ίντζέσου 8, Ένεχιλ 1, Τζαλέλα 8, Ταβλοσούν 6, Μουταλάσκη 3, Σκοπή 1, Ποτάμια 1, Καϊσάρεια 39, Σαρμουσακλί 3, Τσοκούρ 2, Κέρκεμε 2, Κερκύρα 9, Νίγηδ 17, Πόρος 7, Τένει 16, Γούρδωνος 6, Άραβανί 9, Άνακού 2, Καγιάμπαση 15, Φερτέκι 19, Ίλοσούν 4, Μαλακοπή 6, Άραβισός 2, Ζιντζίντερε 1, Προκόπι 19, Άξός 5.

4. Διάφορες μονογραφίες προέκυψαν από το υλικό αυτό, συγγραφείς των οποίων ήταν συνεργάτες του Κέντρου. Έξάλλου αυτό συμβουλευόταν, και πολλές φορές απ' αυτό άντλούν, οι σημερινοί συγγραφείς παρομοίων μονογραφιών, οι οποίες κλείνουν πάντα με το κεφάλαιο «Άνταλλαγή». Βλ. Θ. Κωστάκης, *Η Άνακού*, Άθήνα 1963. Ο Ίδιο, *Τό Μισθί της Καππαδοκίας*, Άθήνα 1977, 2 τόμ. Έλένη Καρατζά, *Καππαδοκία. Ό τελευταίος Έλληνισμός της περιφέρειας Άκσεράι-Γκέλβερι (Καρβάλης)*, Άθήνα 1985. Γ. Μαυρογαλυβίδης, *Η Άξό της Καπ-*

έπισημάνουμε και παραπάνω, διαθέτουμε σε συστηματική μορφή, ίκανό να τεκμηριώσει ιστορικά τα γεγονότα και τις συνθήκες της 'Ανταλλαγής. 'Ο Β' τόμος της 'Εξόδου τὸ ἀποδεικνύει. Μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν προσφύγων κάθε οἰκισμοῦ παρουσιάζονται τὰ συμβάντα καὶ ἡ ἐπανάληψή τους τὰ ἐπιβεβαιώνει συνθέτοντας μὲ τεκμηριωτικὸ ὕλικὸ τὸ ἱστορικὸ πλέγμα τῆς 'Ανταλλαγῆς: ἡ εἰδηση καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ προετοιμασία τῆς φυγῆς, ἡ κατάρτιση ὀνομαστικῶν καταλόγων τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ καταγραφές τῆς κινήσεως καὶ ἀκίνητης περιουσίας, ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς Τούρκους πρόσφυγες ποὺ καταφθάνουν ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα, ἡ περισυλλογὴ τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τῆς συλλογικῆς ζωῆς, οἱ ἔρανοι γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀπόρων, ἡ βοήθεια τῶν συλλόγων καὶ τῶν σωματείων τους στὴν Πόλη, ἡ τελευταία λειτουργία, ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν συνοίκων, ἡ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα ποὺ ἔβλεπαν γιὰ πρώτη φορὰ, ὁ σταθμὸς στὸ Οὐλούκισλα καὶ ἡ ἐπιβίβαση στὸ τρένο, οἱ ταλαιπωρίες στὴ Μερσίνα καθὼς περίμεναν τὴν ἐπιβίβαση, ἡ περιπέτεια τοῦ θαλασσινοῦ ταξιδιοῦ, τέλος ἡ μεγαλύτερη ἀκόμη περιπέτεια τῆς γνωριμίας μὲ τὶς πραγματικότερες τῆς ἑλλαδικῆς κοινωνίας⁵.

'Ἵσως εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία κανεὶς μπορεῖ νὰ ἀποδεσμεύσει τὴ συνολικὴ ἀναπαράσταση τοῦ «πραγματικοῦ» καὶ νὰ παραγάγει τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία τῶν διαδικασιῶν τῆς 'Εξόδου καὶ τῆς ἐγκατάστασης τῶν προσφύγων, ἀποδεικνύοντας τὴν ἀξιοπιστία της μὲ «γραπτές» πηγές⁶. Μιὰ διάσαφηση: δὲν ταυτίζουμε τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία μὲ τὴ χρονογραφικὴ διάσωση τῶν γεγονότων.

'Ἡ πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ ὕλικου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν γιὰ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζουμε μπορεῖ νὰ ἀναπλάσει τὸ χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας καὶ τὴ δομὴ τῆς κοινωνικῆς σύνθεσης τοῦ οἰκισμοῦ στὴ

παδοκίας, 'Εκδοση - 'Επιμέλεια - 'Επίμετρο 'Ορέστης, Πρόδρομος καὶ 'Ανθούλα Γ. Μαυρογαλυβίδη, 'Αθήνα 1990, 2 τόμ. Λ. Εὐπραξιάδης, *Προκόπι Καππαδοκίας, πατρίδα μου*, Θεσσαλονίκη 1974.

5. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *'Η 'Εξοδος*, τόμος Β', ὅ.π., σσ. κθ'-λ'.

6. Οἱ πηγές αὐτές, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ ἀρχεῖο Μανδανάκη ποὺ εἶναι κατατεθειμένο στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἀφενὸς ἐλέγχουν, ἀφετέρου ἀλληλοσυμπληρώνονται ἀπὸ τὶς προφορικὲς μαρτυρίες. 'Ο Μανδανάκης ὑπῆρξε μέλος τῆς Μικτῆς 'Επιτροπῆς στὴν περιοχὴ Νίγδης καὶ περιγράφει στὶς ἀναφορές του τὴ σειρά ἐκκενώσεως τῶν περιοχῶν Νίγδης - Καισάρειας - 'Ακσεράι μὲ ἀριθμοὺς πληθυσμῶν, τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στὴ δωρεὰν μεταφορὰ ἀπόρων, τὴν ἀναλγησία ὀρισμένων προυχόντων καὶ τὶς καταχρήσεις τους. Δίνει στοιχεῖα γιὰ ἀναζητούμενα πρόσωπα, ὁμήρους, αἰχμαλώτους, γιὰ τὴν ἐγκατάσταση Τούρκων προσφύγων σὲ ἑλληνικὰ σπίτια. Στὰ ὑπερρεσιακὰ του αὐτὰ σημειώματα ἀναφέρεται σὲ ὑγειονομικὰ θέματα, στὶς πιέσεις καὶ κακώσεις εἰς βάρος ἀνταλλαξίμων, στὶς ἐγκαταλελειμμένες περιουσίες, στὶς ἐπιτάξεις συγκομιδῶν, τὶς κατασχέσεις κ.ἀ. Βλ. ἐπίσης Στ. Πελαγίδης, «Μέτρα καὶ ἀντίμετρα μετὰ τὴν ἑλληνοτουρκικὴ σύμβαση τῆς 'Ανταλλαγῆς», *Μακεδονικά* τ. 27 (1989-1990), σσ. 133-139· ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου χρησιμοποιεῖ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ὕπουργοῦ 'Εξωτερικῶν.

μικρασιατική γη, να επιδειξει την πολιτισμική δράση και ταυτότητά του, σίγουρα όμως δεν προσφέρεται για ποσοτικές εκτιμήσεις όμοιου τύπου μ' αυτές που μās συνήθισε ή ιστοριογραφική παραγωγή της «νέας ιστορίας». Θά δώσουμε ένα παράδειγμα: από την πηγή αυτή μπορεί να αποδεσμευτεί ή δημογραφική μορφολογία της περιοχής. Οί δημογραφικές όμως διαστάσεις τών χωριών, συνειπώς και οί διαστάσεις τού πληθυσμού, θά εξέφραζαν περισσότερο τάξεις μεγέθους παρά απόλυτες καταστάσεις. 'Η μη επιδεκτικότητα της πηγής αυτής σέ ποσοτικού τύπου αναλύσεις όφείλεται όχι μόνο στό γεγονός ότι ήταν διαφορετικά τά επιστημονικά δεδομένα και ιστοριογραφικά αίτούμενα τών χρόνων κατά τούς όποιους συνελέγη τό ύλικό, άλλα και στή φύση της πηγής, ή όποία έξαρχής ύπονομεύεται στίς φιλύποπτες συνειδησεις τών ιστορικών από τό γεγονός της άπουσίας «έπίσημου γραπτού» τεκμηρίου. Σε αυτά θά προσθέταμε επίσης και έναν άλλο λόγο: τήν μη έξοικείωση άκόμη «ήμωv» τών ιστορικών με μεθόδους και έρμηνευτικά έργαλεία της προφορικής ιστορίας.

Τόσο οί προφορικές αυτές μαρτυρίες, όσο και κυρίως τά 130 χφ. που γράφτηκαν από Καππαδόκες πρόσφυγες μετά τό 1922 (αυθόρμητα ή με τήν παρακίνηση τών συνεργατών τού Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών) έξαιτίας άκριβώς της συγκινησιακής τους φόρτισης συνιστούν και τεκμήρια τού ψυχολογικού κλίματος που συντρόφευσε τήν εγκατάσταση τών Μικρασιατών στήν Έλλάδα. 'Η άποτύπωση τού κλίματος αυτού δέν θά μπορούσε να άντληθεί από κανένα έπίσημο έγγραφο. 'Επίσης τά χειρόγραφα⁷ κυρίως

7. Γενικά λίγα είναι τά χφ. που θίγουν τό θέμα της 'Ανταλλαγής. Στίς περιπτώσεις αυτές άφιερώνονται μόνο λίγες σελίδες που κυρίως περιγράφουν τίς συνθήκες εγκατάστασης στήν Έλλάδα. Βλ. για παράδειγμα τά χφ. άρ. 83 α/α 404 τού Μ. 'Ιακωβίδη ή Καρατζάλογλου «Αυτοβιογραφία, πώς έξησα τό δράμα μας» και τού Π. Πασαλιδή (άρ. 58 α/α 246), ό όποιος, από τό 'Ενεχίλ με καράβι μέσω 'Ισθμού, Πάτρας, Πρέβεζας, έφτασε στό Καλπάκι 'Ηπειρου για να επιστρέψει ύστερα από χρόνια στόν Πειραιά και να εγκατασταθεί στήν 'Ανάβυσο. 'Εξάίρεση στόν κανόνα αποτελούν τά δύο χφ. τού Σ. Ρίζου, ό όποιος ώς δημογέροντας —συνειπώς με ένεργή συμμετοχή στό γεγονός— και μάλιστα στή Σινασό, μιά κοινότητα με ένα οικονομικό και θεσμικό status που της επέτρεψε να οργανώσει με τόν καλύτερο δυνατό τρόπο τόσο τήν 'Εξοδο τού πληθυσμού της όσο και τήν εγκατάστασή του στήν Έλλάδα, σκιαγραφεί τά γεγονότα α) «'Η ανταλλαγή» (άρ. 94 α/α 427) όπου καταγράφει πώς δέχτηκαν οί κάτοικοι της Σινασού τήν 'Ανταλλαγή, τίς αντιδράσεις τών Τούρκων συνοίκων, τίς διαφωνίες που προέκυψαν ανάμεσα στή Δημογεροντία και τήν 'Επιτροπή της Κωνσταντινουπόλεως για θέματα που άφορούσαν στή μετακίνηση τού πληθυσμού και τέλος τήν έκλογή της «'Επιτροπής επί της 'Ανταλλαγής». 'Αναφέρεται στή φωτογράφιση της Σινασού τόν 'Ιούλιο τού 1924. 'Αναλυτικά περιγράφει τίς διαδικασίες για τήν έκλογή τού καταλληλότερου τόπου στήν Έλλάδα για τήν ίδρυση της «'Νέας Σινασού»: ή πρόταση της επιτροπής της Έλλάδας για τήν ίδρυση της στήν Πάργα, όπου θά συγκεντρώνονταν και οί κάτοικοι τών γειτονικών χωριών (Μαλακοπή, Σύλατα, 'Ανακού, 'Αξός, Ποτάμια) άπορρίπτεται από τούς Σινασίτες με τό σκεπτικό ότι εκεί ύπάρχει άρβανιτιά, δέν ύπάρχουν δρόμοι, ό τόπος μαστιζείται από τήν έλονοσία κλπ., και προτείνονται άλλες περιοχές στήν Κρήτη, Μακεδονία κ.ά. Τέλος καταγράφει τήν πορεία και τούς σταθμούς μέχρι

ἀποτελούν και τὰ πρῶτα γραπτὰ δείγματα τῆς μυθοποιητικῆς και ἰδεολογικῆς λειτουργίας ποῦ ἄσκησε ἡ Ἐνταλλαγή στὶς νεοελληνικὲς συνειδησεις. Ἡ δομὴ τῶν νοοτροπιῶν φυσικὸ εἶναι νὰ ἀντανακλάται στὴ δομὴ τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία, μολονότι ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἀπαντήσεις ἐνὸς ἐρωτηματολογίου, δὲ σημαίνει ὅτι τὶς παρέχει πανέτοιμες. Χρειάζεται μιὰ ἀποκρυπτογράφηση τῆς γιὰ νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ὄργανο ἐρευνας. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ὑπάρχουσα μυθοποίηση δίνει και τὸ κλειδί τῆς ἀπομυθοποίησής τῆς. Ἡ καταγραμμένη αὐτὴ προφορικὴ ἱστορία μπορεῖ νὰ γίνε ἀφενὸς πεδίο ἐρευνας γιὰ νὰ μελετηθεῖ ἡ μυθοπλασία, ἡ χρῆση συμβόλων και ἰδεολογημάτων, ἡ μεταβολὴ τῆς μνήμης κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς παρούσας τραυματικῆς ἐμπειρίας και ἀφετέρου τὸ ὄργανο γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι ποῦ ἐπέβαλαν τὴν υἰοθέτηση ἢ τὴν ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν στερεοτύπων και τῶν σχηματοποιήσεων και ὄχι τὴν κριτικὴ τους ἀντιμετώπιση. Ἔτσι μόνο νομίζουμε ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ μυθοποίηση τῆς προηγούμενης ἱστορικῆς πορείας τοῦ καππαδοκικοῦ, ἀλλὰ και γενικότερα τοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου, και ἡ ἰδεολογικὴ φόρτιση ποῦ ἄσκησε ἡ Ἐνταλλαγή στὴ συλλογικὴ συνειδηση και τῶν ἴδιων τῶν φορέων τῆς και τῶν Ἑλλαδιτῶν. Οἱ μῦθοι και τὰ σύμβολα πρέπει νὰ νοηματοδοτηθοῦν και νὰ μεταμορφωθοῦν σὲ ἱστορικὰ συμβάντα γιὰ νὰ συνθέσουν μιὰ ἱστορικὴ ἐρμηνεία.

II. Μιὰ δευτέρη κατηγορία πηγῶν «παραδοσιακοῦ» χαρακτήρα και οἰκεία ὡς πρὸς τοὺς τρόπους προσπέλασής τῆς, ἀνεκμετάλλευτη ὥστόσο⁸,

τὴ Μερσίνα: Συνασός - Μαλακοπή (διανυκτέρευση), Νίγη (διανυκτέρευση), Οὐλούκιλα (διανυκτέρευση) ὅπου οἱ Συνασίτες χωρίζονται σὲ δύο ὁμάδες και οἱ πλοῦσιοι κατευθύνονται στὸ Ἰκόνιο και με τρένο μεταφέρονται μέσω τῆς Πόλης στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ φτωχοὶ συνεχίζουν τὴν πορεία γιὰ τὴ Μερσίνα και ἐπιβιβάζονται σὲ πλοία. β) Στὸ χφ. ἀρ. 89 α/α 421 ὁ Σ. Ρίζος δίνει τὸν πίνακα τῶν κατοίκων τῆς Συνασοῦ (σύνολο κατοίκων 878, σύνολο οἰκογενειῶν 243) και τὸν τόπο ἐγκατάστασής τους στὴν Ἑλλάδα. Διαπιστώνεται ὅτι κανένας Συνασίτης δὲν πῆγε στὴν Πάργα. Ἡ «Νέα Συνασός» ἰδρύθηκε στὸ τσιφλίκι Βιστρίσια στὴ Βόρειο Εὐβοία, οἱ περισσότεροι ὅμως Συνασίτες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα και τὸν Πειραιά.

8. «Ἀπὸ τοὺς πεντακοσίους περίπου κώδικες ποῦ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή τὸ μεγαλύτερο μέρος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' αὐτοὺς σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι διατυπωμένους στὰ καραμανλίδικα, δηλαδὴ στὴν τουρκικὴ γλῶσσα με ἑλληνικὸς χαρακτήρες, ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι δίγλωσσοι. Ἔτσι ἐνῶ γιὰ ὀρισμένες περιοχὲς δὲν ἔχουμε πληροφορίες, γιὰ ἄλλες δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὶς χρησιμοποιήσουμε, σ' αὐτὴ τουλάχιστον τῇ φάση τῆς ἐρευνας. Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ἀντλοῦμε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν γνώσεών μας ἀπὸ τοὺς ἑλληνόφωνους κώδικες και ἄλλες φιλολογικὲς και λαογραφικὲς πηγές, ὅπως εἶναι διάφορες μονογραφίες τοπικοῦ κυρίως ἐνδιαφέροντος, ποῦ καλύπτουν ἐθνολογικὰ, πληθυσμιακὰ, γλωσσικὰ και ἄλλα πολιτιστικὰ θέματα. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ὅτι ἐνῶ ἡ ἔρευνα ἔχει ἐκταθεῖ ἱκανοποιητικὰ σὲ πλάτος, ὑστερεῖ αἰσθητὰ σὲ βάθος. Γι' αὐτὴν τὴν σὲ βάθος ἔρευνα εἶναι ἀπαραίτητες οἱ πρωτογενεῖς διαγνωστικὲς πηγές, ὅπως εἶναι κυρίως μητροπολιτικοὶ ἢ κοινοτικοὶ ἢ συντεχνιακοὶ κώδικες, ποῦ ἀποθησαυρίζουν και διασώζουν τὶς ἐκδηλώσεις-πράξεις τοῦ δημοσίου και τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, οἱ ὅποιοι ὅμως στὸ σύνολό τους εἶναι ἀνεκμετάλλευτοι», βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Οἱ κοινοτικὲς ρίζες τοῦ Μικρασιατι-

συνιστᾷ τὸ corpus τῶν κωδίκων τοῦ πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων και τό, πρόσφατα κατατεθειμένο ἐπίσης στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας⁹.

Θὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς κώδικες ποὺ παρέδωσαν στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων μαζί με τιμαλφὴ ἐκκλησιαστικῆς κυρίως περιουσίας οἱ δημογεροντίες τῶν ἀνταλλάξιμων κοινοτήτων τῆς Μικρασίας και τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης¹⁰. Μὲ τὴ διάλυση τῆς εἰδικῆς αὐτῆς ὕπηρεσίας τὸ 1943 τὰ κατὰστιχα τῶν κοινοτήτων τῆς κατατέθησαν στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους¹¹, τὰ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη¹² και τὰ ἔντυπα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ κάνουμε ἐδῶ τὴν τυπολογία τῶν πηγῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεματικὴ δὲ διαφέρει ἀπ' αὐτὴν τῶν ἀντίστοιχων ἐλλαδικῶν κοινοτικῶν καταστίχων. Γιὰ τὸ θέμα τῆς Ἀνταλλαγῆς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ πηγὴ αὐτὴ ἐξασφαλίζει —ἐπιπλέον σὲ μιὰ διαχρονία, τουλάχιστον γιὰ τὸ 19ο αἰῶνα— τὸ μέγιστο τῶν μαρτυριῶν γιὰ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις σχετικὰ με τὸ πληθυσμιακὸ μέγεθος και οἰκονομικὸ ἀνάστημα τῶν κοινοτήτων και ἐπιτρέπει τὴν ἐπαλήθευση τῶν βασικῶν ὑποθέσεων ἔρευνας. Ἐδῶ θὰ κάνουμε ἓνα σχόλιο: τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα, παρὰ τὴν ἀναγκαιότητά τους, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀναζητοῦνται γιὰ νὰ ὀδηγήσουν κάπου. Καὶ πράγματι ὀδηγοῦν ὄχι μόνο στὴ δημογραφικὴ ἢ κοινωνικοοικονομικὴ ταυτότητα τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ και στὶς σχέσεις προσφυγικοῦ και ἐλλαδικοῦ στοιχείου, στὴν ἐρμηνεία συλλογικῶν συμπεριφορῶν, στὸν τρόπο ἔνταξης και ἀποκατάστασης τῶν Ἀνταλλαξιμῶν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο κτλ., δηλαδὴ στὴ συνολικὴ ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Γιὰ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, ἐνδιαφέρει ὄχι μόνο

κοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ἐπιστημονικὸ Διήμερο Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιερωμένο στὴν μνήμη τοῦ καθηγητῆ Μιχαῆλ Ἀναστασιάδη*, (Ἀθήνα 9-10 Νοεμβρίου 1984), Ἀθήνα 1986, σσ. 68 και 102.

9. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἐπισυνάπτεται πίνακας με τὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

10. Γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων βλ. Α. Τσουλούφης, *Ἡ Ἀνταλλαγὴ Ἑλληνικῶν και Τουρκικῶν πληθυσμῶν και ἡ ἐκτίμηση τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν*, Πρόλογος Γ. Τενεκίδη, Ἀθήνα 1989, σσ. 76-79. Γιὰ τὴν πρώτη παρουσίαση τῆς ἀνταλλάξιμης κινητῆς περιουσίας (ἀπογραφή τῶν χειρογράφων, ἐντύπων κλπ. ποὺ κατατέθησαν στὸ Τ.Α.) βλ. Γ. Ἀρβανιτάκης, *Les reliques d'un monde disparu, Fonds des communautés échangeables*, Ἀθήνα 1930. Γιὰ τὰ τιμαλφὴ βλ. τὴν ἔκδοση *Ἱερὰ κειμήλια Ναῶν και Μονῶν τῶν Ἀνταλλαξιμῶν Κοινοτικῶν και Κοινωφελῶν Περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1930.

11. Καταλογογραφηθήκαν ἀπὸ τὸν Κ. Ἀθ. Διαμάντη, *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. 11, Ἀθήνα 1972, σσ. 407-474. Πρόσφατα τοὺς ἐπεξεργάστηκε ἡ Αἰκατερινὴ Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, *Κώδικες Ἀδριανούπολης (1889-1911). Περιγραφή και ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων*, Ἀθήνα 1991.

12. Τὰ χειρόγραφα 10ου-16ου αἰῶνα τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων συμπεριελήφθησαν στὸν κατάλογο ποὺ ἐξεπόνησαν ἡ Εὐρודίκη Λάππα-Ζίζηκα και ἡ Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, *Κατάλογος Ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991.

τό ύψος, αλλά και ποιά είναι ή κατανομή τους κατά κατηγορίες πληθυσμού, επαγγέλματα, τάξεις και οικισμούς, όπως και ποιές είναι οι πηγές των εισοδημάτων και ή σχέση τους με τη μεταναστευτική κίνηση του καππαδοκικού πληθυσμού προς την Κωνσταντινούπολη και τὰ άλλα κέντρα τής Μικράς 'Ασίας. 'Η σύνθεση των άγροτικών, κατά γενικό κανόνα, περιουσιών των ανταλλαξιμών είναι έφικτη χάρη στη διάσωση των άπογραφών που διενήργησαν οι δημογεροντίες των χωριών με μέλη των ύποεπιτροπών τής Μικτής 'Επιτροπής λίγο πριν από την 'Εξοδο¹³.

Συντάχθηκαν κατάλογοι όπου καταχωρίζονται οι οικογένειες με τον αριθμό των μελών τους, τις ηλικίες, τό επάγγελμα. Όταν πρόκειται για επήλιδες έγγραφεται και ό τόπος καταγωγής. Δίπλα, σε στήλες, δηλώνεται τό είδος άκινήτου (σπίτι, χωράφι, άμπέλι, βοσκότοπος, κατάσταση, μύλος κλπ.). Στη συνέχεια δίνεται ή τοποθεσία, ή προέλευση, τὰ δρια, ή ήμερομηνία, ό αριθμός του τίτλου και τό όνομα στο όποιο εκδόθηκε· αν πρόκειται για χωράφι, ή έκταση σε στρέμματα, τό είδος τής καλλιέργειας και ή αξία της σε τουρκικές λίρες. Καταγράφονται τὰ εγκαταλελειμένα κτήνη, έμπορεύματα, έπιπλα με την αξία τους, πάντα σε τουρκικές λίρες, απαιτήσεις από κατασχέσεις και τό ετήσιο εισόδημα τής οικογένειας κατά την περίοδο 1909-1914. Στους ανταλλάξιμους δινόταν μιὰ δήλωση έκκαθάρσεως¹⁴.

13. Για τις άρμοδιότητες και τό έργο τής Μικτής 'Επιτροπής στην 'Ανταλλαγή των έλληνοτουρκικών πληθυσμών βλ. Στ. Λαδάς, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα 'Υόρκη 1932, σσ. 353-398. Ειδικά για τό processus και τις ρυθμίσεις σχετικά με τις εγκαταλελειμένες περιουσίες βλ. δ.π., σσ. 420-466. Για θέματα εκτίμησης των περιουσιών των ανταλλαξιμών βλ. Α. Πάλλης, «'Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μικρασιατικά Χρονικά* 11 (1963), 22-36. Στο άρχειο του Α. Πάλλη, που είναι κατατεθειμένο στο Κέντρο Νεοελληνικών 'Ερευνών του 'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών, υπάρχουν ύπηρεσιακά σημειώματα και μελέτες του ίδιου ή συνεργατών του με προτάσεις και νομικές έρμηνείες «έπι του έφαρμοστέου συστήματος δια την εκτίμηση των ανταλλακτέων περιουσιών». Τέλος ή άγόρευση του Ε. Βενιζέλου στη Βουλή (17.6.1930) κατά την κατάθεση του σχεδίου νόμου περί κυρώσεως τής 'Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας έχει αναφορές στο θέμα αυτό. Βλ. *'Η 'Ελληνοτουρκική Συμφωνία κρι όί προσφυγικά άποζημιώσεις, Δύο Ιστορικά άγορεύσεις του Πρωθυπουργού κ. Βενιζέλου*, 'Αθήνα 1930, σ. 34 κ.έ.

14. Στο άρθρο 8 τής Συνθήκης τής Λοζάνης όρίζεται ή καταγραφή των εγκαταλελειμένων περιουσιών ως εξής «Les émigrants qui ne pourraient pas emporter tout ou une partie de leurs biens meubles pourront les laisser sur place. Dans ce cas, les autorités locales seront tenues d' établir contradictoirement avec l' émigrant l' inventaire et la valeur des biens meubles laissés par lui. Les procès-verbaux contenant l' inventaire et la valeur des biens meubles laissés par l' émigrant seront dressés en quatre exemplaires, dont l'un sera conservé par les autorités locales, le second sera remis à la Commission mixte prévue à l' Atricle 11 pour servir de base à la liquidation prévue à l' Atricle 9, le troisième exemplaire sera remis au Gouvernement du pays d' immigration et la quatrième à l' émigrant. Βλ. Στ. Λαδάς, δ.π., Appendice V: «Convention concernant l' échange des populations grecques et turques, et protocole, signés à Lausanne, le 30 janvier 1923», σ. 789. Βλ. επίσης δ.π., σ. 444. Τέτοιες δηλώσεις υπάρχουν κατατεθειμένες από πρόσφυγες στο 'Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών από τὰ χωριά Φερτέκι, Νέβσεχιρ, 'Αραβισό, Δήλα, 'Ακσεράι, Γκέλβερι κ.ά.

Μικρός είναι ο αριθμός των κωδίκων που συνιστούν ειδικά βιβλία της Μικτής Έπιτροπής και τα όποια θα έδιναν τους «αδιάψευστα» αντικειμενικούς αριθμούς για τον πληθυσμό και την περιουσία του εκδιωγμένου ελληνικού στοιχείου¹⁵. Σε ό,τι αφορά στον πληθυσμό ή μη ύπαρξη ή πιθανώς ή καταστροφή των καταλόγων της Μικτής Έπιτροπής θεραπεύεται, είτε επειδή στο ίδιο το κατάστιχο είτε σε άλλα υπάρχουν απογραφές προηγούμενων χρόνων, που έγιναν με προτροπή των εκκλησιαστικών αρχών ή από την όθωμανική διοίκηση¹⁶. Για όρισμένες κοινότητες τα βιβλία βαπτίσεων και θανάτων σε συσχετισμό με επίσημες όθωμανικές και ξένες απογραφικές προσπάθειες αποκαθιστούν τα τυχόν κενά και ανασυγκροτούν με τη χρήση αναλογικών μεθόδων ένδεικτικά μεγέθη για την κίνηση του πληθυσμού.

Η μαρτυρία όμως του Αρχείου της Έκτιμητικής Έπιτροπής του ύπουργείου Γεωργίας τόσο για τον πληθυσμό όσο κυρίως για την έρευνα της οικονομικής κατάστασης του καππαδοκικού στοιχείου είναι πολύτιμη. Στα 45 βιβλία πρακτικών που έπισημάναμε καταχωρίζονται, στο διάστημα Αυγούστου 1925 - Ιουλίου 1926, από μέλη του ύπουργείου σε συνεργασία με τους άρχοντες των καππαδοκικών κοινοτήτων οι δηλώσεις των ανταλλάξιμων για τις εγκαταλελειμένες περιουσίες και δίπλα το ποσό που τους επιδικάζεται. Η πρακτική αυτή έχει επιφέρει ένα ευεργετικό για τους μεταγενέστερους έρευνητές αποτέλεσμα, διότι συμπληρώνει τη μαρτυρία των κωδίκων. Οι δύο αυτές άρχαιακές μονάδες, αν δέν συνθέτουν όρισμένες φορές τη συνολική εικόνα του κάθε χωριού, συγκλίνουν σ' ένα γενικό θετικό άπολοτισμό της δημογραφικής και οικονομικής κατάστασης της έλληνορθόδοξης Καππαδοκίας. Είναι το άποδεικτικό ύλικό για τη διευκρίνιση της προσφυγικής κατάθεσης «στην Πατρίδα είχαμε...».

Άρκετοι φαίνεται να είναι οι κώδικες στα τελευταία φύλλα των όποιων καταχωρίζονται ή κινητή κοινοτική ή εκκλησιαστική περιουσία και οι άποδείξεις κατάθεσής τους στις ύποεπιτροπές της Μικτής Έπιτροπής¹⁷, όπως και άπογραφές κοινοτικών και εκκλησιαστικών κτημάτων στο χωριό ή την Κωνσταντινούπολη. Επίσης πολλοί είναι οι κώδικες που κλείνουν τις σελί-

15. Στους κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών υπάρχουν άπογραφές πληθυσμού και περιουσιών για τα χωριά Νέβσεχιρ, Γκέλβερι, Άνακού, Άραβισό, Καισάρεια (βλ. παραπάνω σημ. 3). Άπό τη μέχρι τούδε έρευνά μας στους κώδικες των Γενικών Άρχείων του Κράτους έπισημάναμε κώδικες της Μικτής Έπιτροπής για τα έξι χωριά: Σινασό (139, I, 32), Νέβσεχιρ (114, VI, 16, ύποφάκελος Γ, Δ), Προκόπι (175, XIII, 41 και 175, XV, 41β, όπου υπάρχουν άπογραφές του 1919).

16. Για παράδειγμα το μεριδολόγιο Σκοπής, βλ. Εύαγγελία Μπαλτά, ό.π., σ. 238.

17. Κώδικες Στεφάνων, Συλάτων, βλ., στο *ίδιο*, αντίστοιχα, σ. 239 και 233. Ο κατάλογος της κινητής περιουσίας της Σινασού είναι κατατεθειμένος στο άρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

δες τους με χρονικά και ντοκουμέντα τῶν διαδικασιῶν ἐγκατάστασης τῆς κοινότητος στὴν Ἑλλάδα¹⁸.

Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ τονιστεῖ ἡ πληροφοριοδοτικὴ ἰκανότητα τῆς πηγῆς αὐτῆς καὶ σὲ ποιοτικὸ τύπου δεδομένα, ἐφόσον ἐπιτρέπει νὰ διαφανοῦν οἱ θεσμολογικὲς καὶ ρυθμιστικὲς λειτουργίαι τῆς κοινότητος¹⁹. Οἱ ρίζες τοῦ κοινοτικοῦ πλαισίου τῆς Καππαδοκίας πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὶς τρεῖς μορφές συσσωματώσεων ποὺ συνθέτουν τὴν κοινωνικοπολιτικὴν πραγματικότητα: τὴ θρησκευτικὴ, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Τὸ πνεῦμα συνύπαρξης καὶ διαλλαγῆς, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴ συλλογικὴ ἐπιβίωση τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου ποὺ συνοικοῦσε μὲ μουσουλμάνους καὶ Ἀρμενίους, ἐπέβαλλε τὴ συνεργασία στὶς τρεῖς μορφές συσσωματώσεων. «Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἀξιολόγηση τοῦ ἀνεκμετάλλευτου ἀρχαϊκοῦ ὕλικου», παρατηρεῖ ὁ Ν. Πανταζόπουλος, «θὰ ἀποδείξει ἂν ἡ συνύπαρξη αὐτῆ εἶναι», ὅπως ὁ ἴδιος πιστεύει, «ἐνδogenous φαινόμενο ποὺ χαρακτηρίζει τὸν κοινοτικὸ βίον τῆς Καππαδοκίας ἢ μόρφωμα ποὺ προήλθε καὶ ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες»²⁰. Ἡ θρησκεία, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ὁποία προεξάρχει ὡς συνεκτικὸς παράγων στὴν περιοχὴ, φαίνεται νὰ ἀσκεῖ κηδεμονία στὶς τρεῖς μορφές συσσωμάτωσης. Ἐνδεικτικὰ θὰ ἀναφέρουμε ὄχι μόνον τὴ συχνὴ παρέμβαση τῆς ἐκκλησίας στὴ σύνταξη τῶν κανονισμῶν τῆς κοινότητος σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ, γιὰ παράδειγμα, σὲ θέματα γάμων ἢ ρύθμιση τοῦ τελετουργικοῦ τῶν ἑορτῶν, ἀλλὰ κυρίως τὴν πρόνοια τῆς, σὲ καθημερινὴ βᾶση, νὰ διαφυλαχθοῦν τὰ ὀρθόδοξα χριστιανικὰ ἥθη ἀπὸ τὶς ἐπιβλαβεῖς ἐπιρροὲς τῆς συνοικισθῆν με ἀλλόθρησκους καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς ἠθικῆς καὶ οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς τῶν συχωριανῶν μεταναστῶν στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ μελέτη τῆς ἰδιότυπης αὐτῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης στὴν Καππαδοκία, ποὺ οἱ ἐκδηλώσεις της ἀποτυπώνονται στοὺς μητροπολιτικοὺς καὶ σχολικοὺς κώδικες, στὰ καταστατικὰ κοινοτήτων καὶ συντεχνιῶν, στὰ πρακτικὰ συνελεύσεων δημογεροντιῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν ἐπιτροπῶν, μικτῶν δικαστηρίων κ.λπ., θὰ ὀδηγήσει σὲ στέρεα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση ἐργασίας ποὺ διατυπώνει ὁ Ν. Πανταζόπουλος: τὴν ἀνυπαρξία κοινωνικοπολιτικῶν ζυμώσεων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καππαδοκικῆς κοινότητος ὁμοίων μὲ αὐτὲς τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου²¹.

18. Κώδικας τῶν Σουλτῶν, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 233.

19. «Ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ ἀρχαϊκὸ ὕλικὸ ἐλάχιστα ὠφελήματα μπόρεσε νὰ ἀντλήσει ἡ ἔρευνα, ὥστε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ σχηματίσουμε μιὰ ὑπεύθυνη σφαιρικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ θεσμικὴ δομὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς». Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, ὁ.π., σσ. 101-103. Μιὰ πρώτη ἔρευνα ποὺ βασίστηκε καὶ στὸ ὕλικὸ αὐτὸ εἶναι τῆς Κυριακῆς Μαμώνη, «Σωματειακὴ ὀργάνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία. Γ'. Σύλλογοι Καππαδοκίας καὶ Πόντου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 6 (1986-1987), σσ. 155-225.

20. Ν. Πανταζόπουλος, ὁ.π., σσ. 102-103.

21. Στὸ ἴδιο.

Τή δομή και τήν ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ τους μετέφεραν οἱ Ἄνταλλάξιμοι καί στόν ἑλλαδικό χῶρο μεταφυτεύοντάς τον στίς νέες ἐστίες πού δημιούργησαν. «Ἡ σπουδή νά κτιστοῦν ἀμέσως ἐκκλησίες», παρατηρεῖ ἡ Μαργαρίτα Δρίτσα, «εἶναι ἐνδειξη θρησκευτικότητας ἀναμφιβόλως, ἀλλά καί ἐπιβίωση κάποιων παλαιότερων σχέσεων, ὅταν ὁ ρόλος τῆς ἐκκλησίας δέν ἦταν μόνο συμβολικός. Ἡ ἐκκλησία, ἰδιαίτερα ὁ αὐλόγυρος, γίνονταν ὁ τόπος συγκέντρωσης γιά συζήτηση τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦσαν τή νέα κοινότητα, τήν Κυριακή, μετά τή λειτουργία, ὑπὸ τήν ἐποπτεία τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας. Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ πρόεδροι ἦσαν πολὺ συχνά οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι πού πρωτοστάτησαν στήν ὀργάνωση τῆς Ἐξόδου, στήν ἐγκατάσταση καί ἀποκατάσταση τῶν συμπολιτῶν τους στήν Ἑλλάδα. Ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, ἱερωμένοι, δάσκαλοι, πλούσιοι καί δραστήριοι ἔμποροι ἦταν ἡ ἡγεσία στό παλιὸ σύστημα τῆς κοινότητας. Τώρα ἐκλέγονται, διατηρώντας τήν ἀνάμιξη τοῦ παλιοῦ συμβουλίου τῶν «δημογερόντων»²².

Ὁ Α. Μπακάμπασης ὑποστήριξε πολιτικά τήν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων στόν ἑλλαδικό χῶρο καί χρησιμοποίησε ὡς ἐπιχείρημα τή δομή καί ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ πού ἐπέζησε καί δημιούργησε κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερα σκληρὲς συνθήκες στή Μικρασία. «Οἱ ἠθικοὶ καί οἰκονομικοὶ δεσμοὶ εἶναι τόσοσιν ἰσχυροί, τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐμφυτον, ὥστε ἐὰν τὰ μέλη τῆς Κοινότητος ἐπανεύρωσιν ἄλληλα καί ἔχῃσι τὸ εὐτύχημα νὰ ἐπιτύχῃσι φυσικὰς συνθήκας ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς ἀπολεσθεισῆς Πατριδος των, καὶ ἡ εἰς χρῆμα ὑποβοήθεια τοῦ Κράτους θὰ εἶναι μικρὰ καὶ ἡ παραγωγικότης ἀπροσδόκητος [...] Οὐδεμία ἐγκατάστασις ἀξία λόγου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθεῖ ἐὰν δέν ἀνασταθοῦν αἱ κοινότητες.»²³

Κλείνοντας θὰ δηλώσουμε καί πάλι ὅτι πρόθεση τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἦταν νὰ διατυπώσῃ ὀρισμένες ὑποθέσεις ἔρευνας ἔτσι ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τήν ἐπαφή μὲ τὸ ὑπάρχον ἀρχεῖο καὶ ἰλικὸ καὶ νὰ παρουσιάσῃ, σύντομα καὶ ἀσφαλῶς ὄχι ἐξαντλητικά, τήν πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τῶν πηγῶν, δηλαδὴ μιὰ θεματολογία. Ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν διάφορων τύπων μαρτυριῶν καὶ ἡ δοκιμὴ τῶν ὑποθέσεων ἔρευνας πάνω στὰ δεδομένα εἶναι οἱ γόνιμοι δρόμοι γιά τή διατύπωση ἑνὸς συνολικοῦ ἐρμηνευτικοῦ

22. Μαργαρίτα Δρίτσα, *ὁ.π.*, σ. 423.

23. Α. Μπακάμπασης, *Τὸ προσφυγικὸν Ζήτημα*, Ἀθήνα 1923, σ. 28. Τὴν ἴδια ἀποψη εἶχε ἐκφράσει καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας θεωρώντας τὴν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων βασικὸ δρο γιά τὴν ἐπιτυχία μονίμου ἐγκαταστάσεως. Ἐπίσης διαβάζουμε στὰ πορίσματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐπὶ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος: «Κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν πρέπει νὰ γίνῃ προσπάθεια, ὥστε νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὸν αὐτὸν συνοικισμὸν οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς Κοινότητος προερχόμενοι πρόσφυγες, ὅπως συνεχισθῇ ὁ παλιὸς τῶν κοινοτικὸς βίος» βλ. *ὁ.π.*, σ. 32.

σχήματος για την 'Ανταλλαγή, τὸ ὁποῖο ἐπιπλέον ἀποδεσμεύει τὴν ἱστοριογραφικὴ προσέγγιση ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ὑποπτης ἰδεολογικῆς τάσης γιὰ τὴν εὕρεση τῆς «ἱστορικῆς ἀλήθειας».

Ἐκτιμητικὲς Ἐπιτροπὲς Ὑπουργείου Γεωργίας
(οἱ Ἐπιτροπὲς συνεδριάζουν μεταξύ Αὐγούστου 1925 καὶ Ἰουλίου 1926)

<i>Κοινότητα</i>	<i>Ἔδρα</i>	<i>πρόεδρος</i>	<i>ἀρ. δηλώσεων</i>	<i>ἐπιδικασθὲν ποσὸ</i>
'Ακ-Σεχίρ καὶ Πέρματα	'Αθήνα	'Ιορδάνης Djaζόπουλος	534	306.606 λ.τ.
'Ανακοῦ ('Ενεγη)	Πειραιᾶς	Παῦλος 'Εθνόπουλος	261	117.661 λ.τ.
'Ανδρονίκι	'Αθήνα	Σ. Κρασιάδης	206	54.539 λ.τ.
'Αραβάν	'Αθήνα	Ν. Μαλτεζόπουλος	220	141.345 λ.τ.
'Αραβισσὸς	'Αθήνα	Λάζαρος Σολομωνίδης	526	325.058 λ.τ.
Δήλα	'Αθήνα	—	93	111.454 λ.τ.
'Ενεχίλ	—	—	387	232.770 λ.τ.
'Ερεγλι καὶ Πεῖκιοῖ	Πειραιᾶς	Γ. Ἄμαλίδης	120	101.684 λ.τ.
Ζιντζίδερε	Θεσσαλονίκη	Μ. Ἐμιρπαλόγλου	224	92.496 λ.τ.
'Ανδρονίκι, Στέφανα Ζιντζίδερε καὶ Στέφανα	'Αθήνα	'Ιω. Χαριτωνίδης	286	120.533 λ.τ.
'Ικόνιο	'Αθήνα	'Ι. Φ. Τοιβόγλου	956	934.815 λ.τ.
'Ιλγκήν	'Αθήνα	Β. Μამελετζῆς	196	185.739 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Πειραιᾶς	Κοσμάς Τσουρούκογλου	312	135.473 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Θεσσαλονίκη	'Ιω. Γεωργιάδης	247	101.422 λ.τ.
Καγιά-Μπαση	'Αθήνα	'Αλ. Γιατζόγλου	—	351.563 λ.τ.
Καισάρεια	'Αθήνα	'Ιω. Τασσόγλου	257	93.779 λ.τ.
Καισάρεια	Θεσσαλονίκη	Γ. Πακερίδης	241	84.479 λ.τ.
Καράμάν	'Αθήνα	Συμ. Παντελίδης	110	41.666 λ.τ.
Καρβάλη	Πειραιᾶς	Β. Λουκίδης	519	372.178 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή) Καρβάλη	Πειραιᾶς	Ι. Παπαῖωακειμίδης	417	232.719 λ.τ.
(Β' ἐπιτροπή) Κότζ-Χισάρ	Πειραιᾶς	Μ. Κιουλπαλόγλους	71	202.146 λ.τ.
Μισθί	'Αθήνα	'Αν. Λαζαρίδης	313	112.891 λ.τ.
Μισθί	Θεσσαλονίκη	Μιχ. Παπαθεοδώρου	619	458.740 λ.τ.
Μποζκίρ	Πειραιᾶς	Π. Χρυσαφίδης	33	67.893 λ.τ.
Ναξὸς (Χασά-κιοῖ)	'Αρδέα	'Αν. (Ἐδέσσης) Μαυροχαλυβίδης	470	174.521 λ.τ.
Νεάπολις	'Αθήνα	Ι. Ἄρτεμιάδης	694	389.096 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή) Νεάπολις	'Αθήνα	Κ. Τσοσούνογλου	315	153.807 λ.τ.

Κοινότητα	Έδρα	πρόεδρος	άρ. δηλώσεων	επιδικασθέν ποσό
(Β' επιτροπή)				
Νεάπολις και Κήρ-Σεχήρ	Θεσσαλονίκη	Β. Μελακόπουλος	541	257.774 λ.τ.
Νίγδη [λείπει τὸ 3ο βιβλίο]	Θεσσαλονίκη	—	120	146.544 λ.τ.
Οὔλου-'Αγάτς και Κίτς-'Αγάτς	Καβάλα	'Αν. Σιλλίδης	338	378.922 λ.τ.
Ποῖμουλ Τσατμά	'Αγ. Γεώργιος (Ζηκοχώρι Εὔβοιας)	Σάββας Παζαπαλίδης	89	87.294 λ.τ.
Πόρος	Πειραιᾶς	Α. Ι. Καμαλακίδης	148	109.031 λ.τ.
Πόρος	Θεσσαλονίκη	Θ. 'Αξιόπουλος	388	210.866 λ.τ.
Ποτάμια	Νέχαλι	Ζ. Γεωργιάδης	166	21.206 λ.τ.
Προκόπι	Χαλκίδα	Β. Μαρκόπουλος	621	361.924 λ.τ.
Σεμένδριε (Σεμένδρε)	Καρκάρια Χαλκιδικῆς	Βενιαμίν 'Αδουαρδόπουλος	285	312.653 λ.τ.
Σιβρι-Χισάρ, Τζελετέκ, Χαλβαδερέ	'Αθήνα	Γ. Τοπαλίδης	354	166.549 λ.τ.
Σινασός	Πειραιᾶς	Εὐαγ. Τορόσης	564	456.733 λ.τ.
Σύλλατα	Καρβιᾶ Χαλκιδικῆς	Λ. 'Αλβανόπουλος	265	302.530 λ.τ.
Τσουκούρ	—	Χαρ. Παπαλαζάρου	224	121.409 λ.τ.
Τροχός 'Ικονίου	Καβάλα	Ραφαήλ Χατζηραφαηλίδης	105	100.228 λ.τ.
Τύανα, Μάδαλα, Σαζάλτσα, Δένεϊ	'Αθήνα	Γ. Δολασίκ	287	229.991 λ.τ.
Τύανα, Μάδαλα	Δράμα	Ν. 'Ανδρέογλου	333	—
Φερτέκιοϊ	Θεσσαλονίκη	Γ. 'Αραβανόπουλος	460	342.385 λ.τ.
Φλογητά	Θεσσαλονίκη	'Αργ. Παυλίδης	716	291.072 λ.τ.